

ბათუმის ხელშეკრულება: ზავი ტერიტორიის სანაცვლოდ

ოტომანთა ულტიმატუმის მიღება

როგორც წინა თავში ნათქვამიდან ჩანს, ფოთის გერმანია-საქართველოს ხელშეკრულებას ხელი თურქების მიერ ამიერკავკასიის მთავრობისადმი წაყენებული ულტიმატუმის ვადის გასვლამდე ერთი დღე-ღამით ადრე მოაწერეს. ამის მიუხედავად ფინალური მოლაპარაკება ბათუმში ქართულ და სომხურ დელეგაციებზე ხალილ-ბეის ძლიერი ზეწოლით აღინიშნა. იმის იმედით, თუნდაც როგორღაც მაინც შეერბილებინათ ოტომანთა იმპერიის მოთხოვნები, საქართველოსა და სომხეთის წარმომადგენლებმა მოაგონეს ხალილს, რომ ამიერკავკასიის ფედერაციის მთავრობა, ისევე როგორც თვით დაშლილი ფედერაცია, აღარ არსებობს. ამაზე პასუხი მოკლე და უკომპრომისო იყო. ხალილ-ბეიმ ამიერკავკასიის სამივე ახალი სახელმწიფოსგან თავისი ულტიმატუმის პირობების უსიტყვოდ შესრულება მოითხოვა და ხაზი გაუსვა, რომ მისი მთავრობის მიერ ულტიმატუმში მოცემული ყველა მოთხოვნა ძალაში რჩება, რადგან ამიერკავკასიის ფედერაციის დაშლას რეგიონში საერთო საომარი გარემოების რაიმე ცვლილება არ მოჰყოლია.³²⁸ მიიღეს რა მხედველობაში იმ მომენტისთვის თურქეთის სამხედრო უპირატესობა (თუმცა დამარცხებების სერიის შედეგად დაქვეითებული) და გერმანიის ჩარევის შეზღუდული შესაძლებლობები, საქართველოსა და სომხეთის დელეგაციებს მეტი აღარაფერი დარჩენოდათ, თურქების ყველა პირობის მიღებისა და ამგვარად ტერიტორიების სანაცვლოდ ზავის ყიდვის გარდა.

ხელშეკრულების ხელმოწერა

ქართველ და სომეხ წარმომადგენლებთან დასკვნითი შეხვედრების მსვლელობაში ხალილ-ბეიმ ბრესტ-ლიტოვსკის ხელ-

³²⁸ Hovannissian, p. 194.
Kazemzadeh, p. 125.

შეკრულების პირობებთან შესაბამისად აღდგენილი რუსეთ-თურქეთის 1877 წლის საზღვრების ფარგლებს იქით ტერიტორიებზე თურქეთის ახალი უფლებების მოთხოვნის გაჩენაში თვით ქართველები და სომხები დაადანაშაულა. ის ხაზს უსვამდა, რომ ქართველებსა და სომხებს არ უნდა შეეწყვიტათ მოლაპარაკებები ტრაპიზონში, და კიდევ უფრო ზუსტად, არ უნდა ჰქონოდათ თურქების არმიისთვის შეიარაღებული წინააღმდეგობის გაწევის მცდელობა.³²⁹ თავის მოხსენებაში ოსმალთა დელეგაციის თავმჯდომარემ აღნიშნა, რომ ბალკანეთისა და ჩრდილო აფრიკის დაკარგვის შემდეგ თურქეთის ინტერესების სფეროს აღმოსავლეთით – აზერბაიჯანის, დაღესტნისა და თურქესტანის (შუა აზიის) მიმართულებით გადანაცვლება მოხდა. ამის გამო ოტომანთა იმპერიისთვის აუცილებელია ტფილისისა და ერივანის გუბერნიებზე „ორი ფართო გასასვლელი“, რომლებიც თურქების არმიას კასპიის ზღვისკენ და კიდევ იქით თავისუფლად გადაადგილების საშუალებას მისცემდნენ³³⁰ საბოლოოდ 1918 წლის 4 ივნისს ხელი მოაწერეს „ხელშეკრულებას ზავსა და მეგობრობაზე“ ოტომანთა იმპერიასა და საქართველოს რესპუბლიკას შორის, თურქეთის მხრიდან ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს ხალილ-ბეიმ და ვეჰიბ-ფაშამ, საქართველოს მხრიდან კი – ნოე რამიშვილმა. ილია ოდიშელიძემ და საქართველოს მთავრობის კიდევ ორმა წარმომადგენელმა.

ხელშეკრულება შედგებოდა ცამეტი მუხლისა და სამი დანართისგან. მუხ. II იძლეოდა ოტომანთა იმპერიასა და სამხრეთ კავკასიის სამ ახალ სახელმწიფოს შორის ახალი საზღვრის დეტალურ აღწერას. ახალი საზღვრის ქართულ-თურქული მონაკვეთი თითქმის 1829 წლის ადრიანოპოლის ხელშეკრულების დადებამდე არსებული რუსეთ-თურქეთის საზღვრის იდენტური იყო. თურქეთს უსბრუნდებოდა არა მხოლოდ ბათუმისა და არტაანის სანჯაყები (ბათუმის ოლქი და ორი ოკრუგი – არტაანისა და ოლთისის), არამედ ასევე ტფილისის გუბერნიის ორი მაზრა – მთლიანად ახალქალაქის და თითქმის მთლიანად ახალციხის. საქართველო ამ დროს კარგავდა თავისი ისტორიული ტერიტორიების მნიშვნელოვან ნაწილს, მთლიანად აჭარის, ტაოს, ჯავახეთისა და მესხეთის დიდი ნაწილის ჩათვლით. თუმცა ბრესტ-

---

³²⁹ Kazemzadeh, *op.cit.*

³³⁰ Hovannissian, p. 195.

ლიტოვსკის ხაზის ჩრდილოეთით თურქეთ-ამიერკავკასიის ომის უკანასკნელ ბრძოლებში ქართველების რამდენიმე გამარჯვების შედეგად, ერთგვარად გერმანიის მხარდაჭერითაც საქართველომ მიიღო მოკრძალებული ტერიტორიული დათმობა ახალციხის მაზრაში: მას დაუტოვეს სოფლები აბასთუმანი და აწყური. მუხ. III-ში ნათქვამი იყო, რომ ამიერკავკასიის ქვეყნებს შორის საზღვრების აღწერა ხელშეკრულების ტექსტში მოგვიანებით იქნება ჩართული. მუხ. IV შეიცავდა ორივე მხარის ვალდებულებას, არ დაემშვათ თავის ტერიტორიაზე არანაირი შეიარაღებული ჯგუფების ჩამოყალიბება, რომლებიც ნებისმიერი ორივე მხარის უსაფრთხოების დამუქრებას შეძლებდნენ. მუხ. V ხელშეკრულების ხელმოწერის მომენტში ქართულ ნავსადგურებში მყოფი რუსი სამხედრო გემების, ისე როგორც ოტომანთა იმპერიასთან ომის მდგომარეობაში მყოფი სხვა ქვეყნების სამხედრო გემების განიარაღებისა და ინტერნირების ბრძანებას იძლეოდა. მუხ. VI წინასწარ ათანხმებდა საქართველოს მუსლიმანური რელიგიური უმცირესობის უფლებებს. მუხლები VII, VIII, IX და X ფარავდნენ სხვადასხვა ეკონომიკურ, სატრანსპორტო, იურიდიულ და საკონსულო საკითხებს. მუხ. XI ამტკიცებდა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულების ამ შემთხვევაში გამოყენებული ყველა მუხლის ნამდვილობას, რომლებიც კონფლიქტში არ იმყოფებოდნენ ახლანდელი მოლაპარაკების პირობებთან. მუხ. XII იძლეოდა ორივე მხრის ყველა ჯარის, რომლებიც მუხ. II-ით დადგენილი სადემარკაციო ხაზის ფარგლებს გარეთ იმყოფებოდნენ, დაუყოვნებლივი გაყვანის ბრძანებას. ბოლოს, ხელმოსაწერი ხელშეკრულების მუხ. XIII ამტკიცებდა, რომ ხელშეკრულება ძალაში შედის მხოლოდ მისი რატიფიკაციის შემდეგ, რაც კონსტანტინოპოლში უნდა ჩატარდეს. ორივე პარტიის მიერ ცალკე ხელმოწერილი სამი დანართი შეიცავდნენ რეგულაციებს ორმხრივი ვაჭრობისა და ნავიგაციის თაობაზე (დანართი I), საზღვრისპირა ზონების სპეციალურ პრივილეგიებსა და ქართველი მუსლიმანების რელიგიური ცხოვრების დეტალებს.³³¹

---

³³¹ Авалов, стр. 94-95;

Документы по внешней политике Закавказья и Грузии (Тифлиси, 1919), стр. 343-357;

Georgian National Historic Archive, fund 1864, inv. 2, doc. 3.

Kazemzadeh, p. 126.

მშვიდობა ტერიტორიების სანაცვლოდ

ბათუმის ხელშეკრულების პირობები საკმაოდ მძიმე იყო საქართველოსთვის, მაგრამ ის ფაქტი, რომ ის ოტომანთა იმპერიის მიერ იყო ხელმოწერილი, დიდი ხნის ნანატრი მშვიდობის იმედს იძლეოდა. ამის გარდა, ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ ხალილ-ბეის მიერ გაკეთებული განცხადების თანახმად, საქართველოს დამოუკიდებლობის დე-ფაქტო ცნობად თვით ეს დოკუმენტი შეიძლებოდა ჩათვლილიყო.³³² მაგრამ იმავე დღეს ხელშეკრულების ხელმოწერასთან ერთდროულად ქართული დელეგაცია იძულებული იყო ხელი მოეწერა კიდევ „დროებით დამატებით შეთანხმებაზე“, რომელიც ახალგაზრდა რესპუბლიკისთვის მნიშვნელოვნად უფრო მძიმე იყო, ვიდრე თვით ხელშეკრულება. ეს დამატებითი შეთანხმება შედგებოდა ექვსი მუხლისა და ერთი დანართისგან. მუხ. I ფაქტიურად საქართველოს შეუიარაღებელს ტოვებდა: მისი შეიარაღებული ძალები ექვემდებარებოდნენ იმ ზომამდე შეკვეცას, რომელიც ოტომანთა მთავრობას უნდა განესაზღვრა. მუხ. II მოითხოვდა საქართველოდან ოტომანთა იმპერიასთან ომის მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნების ყველა სამხედრო და სამოქალაქო წარმომადგენლის გამეგებას. მუხ. III დათქვამდა საქართველოს რკინიგზაზე ფოთის ხელშეკრულების პირობების, რომელთა თანახმად ეს რკინიგზა უკვე გერმანიის განკარგულებაში იყო გადაცემული, დარღვევით თურქეთის დაშვებას. ეს მუხლი თურქეთს ასევე აძლევდა მისი ჯარის გამოყენების უფლებას საქართველოს რკინიგზის უსაფრთხოების გარანტიის მიზნით იმ შემთხვევაში, თუ საქართველო თავისი ძალებით ამის უზრუნველყოფისთვის უუნარო აღმოჩნდებოდა. მუხ. IV ოტომანთა მთავრობას თავის მოკავშირეებთან ერთად თურქეთისთვის მუხ. III-ით დაწესებული ყველა პრივილეგიის გაზიარების უფლებას აძლევდა. მუხ. V ისე როგორც დანართი, ფარავდა სხვადასხვა ასპექტებს, რაც საქართველოსა და თურქეთს შორის სამხედრო ტყვეების ურთიერთგაცვლას ეხებოდა. ბოლოს, მუხ. VI ამტკიცებდა, რომ დროებითი დამატებითი შეთანხმება, „ზავსა და მეგობრობაზე ხელშეკრულებისგან“ განსხვავებით, ხელმოწერის შემდეგ მამინვე შედიოდა ძალაში.³³³

³³² Авалов, стр. 94.

³³³ Авалов, стр. 95;

Документы по внешней политике, стр. 357-63;

იმავე დღეს იმავე ადგილზე ხელი მოეწერა მსგავს ხელშეკრულებებს ისეთივე დანართებით ოტომანთა იმპერიასა და სომხეთს შორის, ასევე ოტომანთა იმპერიასა და აზერბაიჯანს შორის. თურქეთ-სომხეთის ხელშეკრულებას ხელი მოაწერეს ოტომანთა მხრიდან ხალილ-ბეიმ და ვეჰიბ-ფაშამ, სომხეთის მხრიდან კი – ჰოვანეს კაჩაზუნიმ, ალექსანდრე ხატისოვმა და მიხეილ პაპაჯანოვმა. ეს „საზავო ხელშეკრულება“ სომხეთისთვის კიდევ უფრო მძიმე იყო, ვიდრე საქართველოსთვის. მისი პირობებით თურქეთი იღებდა ყოფილი რუსული სომხეთის მნიშვნელოვან ნაწილს ყარსის ოლქის, სურმალინის მაზრის, ნახჭევანის მაზრის დიდი ნაწილისა და ალექსანდროპოლის, ერევანის, ეჩმიადინისა და შარურ-დარალაგაზის მაზრების დასავლეთი ნაწილების ჩათვლით. გარდა ზემოთ აღნიშნული ტერიტორიული შენაძენებისა, ოტომანთა იმპერია ასევე იღებდა სრულ კონტროლს სტრატეგიულად მნიშვნელოვან რკინიგზაზე ალექსანდროპოლიდან ჯულფამდე, რაც იმპერიას ჩრდილოეთ სპარსეთის თიურქულენოვან რეგიონებთან პირდაპირ მისადგომს აძლევდა.³³⁴ სომხეთის რესპუბლიკა შეიკვცა მცირე ანკლავამდე არა უმეტეს 4000 კვ. მილის ფართობით ქალაქებს ერევანსა და ვადარშაპატს შორის და მოიცავდა ნოვობაიზეთის მაზრასა და ალექსანდროპოლის, ერევანის, ეჩმიადინისა და შარურ-დარალაგაზის მაზრების აღმოსავლეთ ნაწილებს. ამ ანკლავის მოსახლეობა შეადგენდა დაახლოებით 700.000 კაცს, 600.000 სომეხისა (მათ შორის ნახევარი ლტოლვილები იყვნენ) და 100.000 მუსლიმანის ჩათვლით.³³⁵ რაც შეეხება თურქეთ-აზერბაიჯანის ხელშეკრულებას, რომელსაც აზერბაიჯანის მხრიდან ხელი მოაწერეს მამედ ჰასან ჰაჯინსკიმ და მამედ ემინ რასულ-ზადემ, ატმოსფერო მისი ხელმოწერის გარშემო მშვენივრად გადმოსცა ფირუზ კაზემზადემ:

Kazemzadeh, pp. 126-127.

³³⁴ Авалов, стр. 96,

Kazemzadeh, p. 127.

³³⁵ Kazemzadeh, p. 144;

R. G. Hovannissian, *Armenia on the Road to Independence* (Los Angeles, 1969), pp. 195-201;

R. G. Hovannissian., *The Republic of Armenia, Vol. I: The First Year, 1918-1919*, (Berkeley, 1971), p. 37;

Кадишев, с. 95.

„ხელშეკრულებას თურქეთსა და აზერბაიჯანს შორის... წმინდად ფორმალური ხასიათი ჰქონდა. ფაქტიურად ორივე მხარე უკვე მოკავშირეები იყვნენ რაღაც დროის განმავლობაში. აზერბაიჯანს არაფერი არ დაუკარგავს, ამასთან ოტომანთა დახმარებით ბაქოს მიღების იმედი ჰქონდა. ახლა, როცა საქართველო და სომხეთი გზიდან ჩამოცილებული იყვნენ, თურქებსა და აზერბაიჯანელებს ერთობლივი ძალებით შეეძლოთ ნახტომი გაეკეთებინათ ამ ნავთობმომტანი ქალაქის მიმართულებით“.³³⁶

1918 წლის თურქეთ-საქართველოს ხელშეკრულება არ ცნეს არც ანტანტის ქვეყნებმა, არც გერმანიის იმპერიამ. მისი პირობები საბჭოთა რუსეთმაც უარყო. როგორც გერმანია, ისე რუსეთი ამჯობინებდნენ, დაჟინებით მოეთხოვათ ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულების მუხ. IV, რომლის შესაბამისადაც თურქეთს მხოლოდ ყარსისა და ბათუმის ოლქები ერგებოდა. უფრო მეტიც, ბათუმის ხელშეკრულება რატიფიცირებულიც არ იყო, თუმცა ეს მუხ. XIII-ით იყო დათქმული და, ამგვარად, არასდროს არ შესულა ძალაში. 1918 წლის ივნისის დასაწყისში უკვე საქართველოში მყოფმა გერმანულმა ჯარმა კი არაორაზროვნად გააკეთა სიმტკიცის დემონსტრაცია, არც ერთ ფორმაში არ დაუშვა თურქების კონტროლი საქართველოს რკინიგზაზე.³³⁷

საზავო ხელშეკრულება ხელმოწერილია, მაგრამ სადაა მშვიდობა?

ბრძოლა ზანგეზურის, ბაქოსა და ჩრდილოეთ სპარსეთისთვის

ბათუმის ხელშეკრულებამ კავკასიაში ვერ მოიტანა ვერც მშვიდობა, ვერც სტაბილურობა. თუმცა ერივანის გუბერნიაში, რომლის ნაწილიც სომხეთის რესპუბლიკა გახდა, საომარი მოქმედებები შეწყვიტეს, ომი სამხრეთ კავკასიის თითქმის ყველა სხვა ნაწილში გრძელდებოდა. არ წყდებოდა ბრძოლები ბაქოს გუბერნიაში, რომლის დიდმა ნაწილმა არ ცნო აზერბაიჯანის რესპუბლიკა. საბრძოლო მოქმედებებს ასევე აგრძელებდნენ ზანგეზურის მაზრასა და ჩრდილოეთ სპარსეთში, სადაც გენერალ ანდრანიკის, რომელმაც უარი თქვა თურქეთ-სომხეთის „საზავო“

³³⁶ Kazemzadeh, p. 127.

³³⁷ Квиниатадзе, стр. 39-40.

ხელშეკრულების ცნობაზე, სომხური რაზმები ანტანტის მხარეზე ბრძოლას აგრძელებდნენ. ზემოთ მითითებული ვითარების მხედველობაში მიღებით ოტომანთა სარდლობამ თავისი მთავრობისგან კარტ-ბლანში მიიღო კიდევ ერთი დერეფნის გაკვაღვაზე აზერბაიჯანში, რომელიც ტერიტორიული ჩამოყალიბების პროცესის საწყის სტადიაში მყოფ რეგიონში ერთგვარად ვირტუალურ სახელმწიფოდ რჩებოდა. იმისთვის, რომ საბრძოლო მოქმედებების ახალი ასპარეზისკენ გასასვლელი უზრუნველყოთ, ოტომანთა სარდლობა ეს-ეს არის ხელმოწერილი საზავო მოლაპარაკების II და XII მუხლების დარღვევით დაჟინებით მოითხოვდა, რომ შეკვეცილ სომხეთსა და საქართველოს შორის განლაგებული ალექსანდროპოლის მაზრის აღმოსავლეთ ნაწილი თურქების ოკუპაციის ქვეშ დარჩენილიყო. იქიდან თურქების ჯარებმა წინწაწევა დაიწყეს ელიზავეტპოლის გუბერნიაში, რომელსაც აზერბაიჯანის მომავალი სახელმწიფოს საფუძვლად გახდომა მოელოდა.

ტფილისზე თურქეთის შეტევის გაგრძელება

ზემოთ აღწერილმა ახალმა თურქულმა გეგმამ, რომელსაც სამხედრო მინისტრი ენვერ-ფაშა პირადად აკონტროლებდა, უშუალო გავლენა მოახდინა არა მხოლოდ სომხეთზე, არამედ საქართველოზეც და კერძოდ ტფილისის გუბერნიაზე.³³⁸ ბათუმში თურქეთ-საქართველოს საზავო ხელშეკრულების ხელმოწერის სულ რამდენიმე დღის შემდეგ ოტომანთა სარდლობა დაჟინებით მოითხოვდა ბორჩალოს მაზრის ლორეს სექტორში მიწის დამატებითი ზოლის „თურქეთის მმართველობაში დროებით გადასვლას“. ლორეს სექტორის ნაჩვენები ნაწილი ემიჯნებოდა სტრატეგიულ შოსეს, რომელზედაც თურქების ჯარი უწყვეტ ნაკადად მიდიოდა ელიზავეტპოლის გუბერნიაში, სადაც ძლიერდებოდა პროთურქულ აზერბაიჯანის დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და ბოლშევიკებს, რომლებმაც ბაქოში ხელში ჩაიგდეს ძალაუფლება, შორის შეიარაღებული ბრძოლის ესკალაცია. ქალაქებს ყარაქლისსა და დილეჟანს შორის ამ გზის მონაკვეთი ისე ახლოს იყო საქართველოს დაქვემდებარებულ ტფილისის გუბერნიასთან,

---

³³⁸ D. Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East* (New York, 2010), pp. 385-386.

რომ თურქ მეთაურთა აზრით სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი იყო ამ საზღვრის ჩრდილოეთით გადაწევა. ბათუმის ხელშეკრულების პირობების მორიგი დარღვევის საბაზად საქართველოს ტერიტორიიდან ვინმე სომეხი პარტიზანების, რომლებიც თურქებთან ბოლომდე ბრძოლას აპირებდნენ, შესაძლო თავდასხმების საშიშროება მოყავდათ. ამასთან ნაჩვენები „საზღვრის კორექტირება“, ლორეს სექტორის ვიწრო ზოლის თურქების მიერ ოკუპაციაც ოტომანთა სარდლობის მიერ წარმოდგენილი იყო, როგორც „განსაკუთრებულად დროებითი ზომა“.

ქვემოთ მოყვანილი ნაწყვეტი საქართველოს სამთავრობო დოკუმენტიდან, რომელიც აღწერილი მოვლენებიდან ერთი წლის შემდეგ გამოქვეყნდა, შეიცავს იმის დაწვრილებით აღწერას, რა ხდებოდა საქართველო-სომხეთის საზღვარზე მაშინვე ბათუმის ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ:

„ამასობაში თურქეთის მხრიდან საქართველოს მთავრობისადმი წარმოდგენილი იქნა 1918 წლის 4 ივნისის ხელშეკრულების II მუხლის დადგენილებიგან დროებითი გადახვევის დაშვებისა და თურქეთის ჯარისთვის მდინარე კამენკაზე³³⁹ და რკინიგზის ხაზზე ხიდიდან (117 ვერსზე) სამხრეთით ქობერის გასაყარსა და სადგურ კალაგერანს³⁴⁰ შორის ბორჩალოს მაზრის ნაწილის დროებით დაკავების მოთხოვნა. ეს ღონისძიება თურქების სარდლობისთვის საჭირო იყო მათ მიერ წამოწყებული ყარაქლის-დილეჯან-ყაზახის შოსეზე ჯარების გადაადგილების გამო, ამ გადაადგილების შეუფერხებელობისა და უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად. თურქების სარდლობის დაჟინებულ თხოვნას მხარი დაუჭირა გერმანიის სამხედრო მისიის წარმომადგენელმა ტფილისში და საქართველოს მთავრობა ამის დაკმაყოფილების აუცილებლობისა და ტფილისის გუბერნიის მთელი ტერიტორიებისა და სადგურ შალალის

---

³³⁹ **ძორაგეტი** (სომხ. „ხეობის მდინარე“) – მდინარე ჩრდილოეთ სომხეთში, ლორეს პროვინციაში.

³⁴⁰ სოფელი **ძორაგიული** (1978 წლამდე – **კალაგერანი**) მდებარეობს მდინარეების დებედასა და ძორაგეტის შესართავთან. სოფელში არის თბილისი-გიუმრის ხაზის რკინიგზის სადგური *თუმანიანი*.

იქით გვირავის შუაგულამდე რკინიგზის ხაზზე თავისი უფლების განცხადების დათმობის წინაშე დააყენეს. მას ზემოთ მითითებული ტერიტორიის თურქეთის მხრიდან დროებით ფაქტიურ მფლობელობაზე დათანხმება მოუწია.

ამ მედიებლობის საბაზით აღძრული მთელი რიგი სამხედრო მოქმედებების და თურქების სარდლობასთან მოლაპარაკებების შედეგად თურქების ჯარს მიეცა კამენკას მარჯვენა ნაპირზე ხაზის, კერძოდ სოფლების: ნოვოპოკროვკას³⁴¹, ჯელალ-ოღლის, ნიკოლაევკას,³⁴² გერგერის,³⁴³ ვართანლურის, კურთანის, დარ-ქენდის, და უფრო იქით ქობერისა და კლაგერანის სადგურებს შორის მანძილის შუაში ყოფილი ამიერკავკასიის რკინიგზის ალექსანდროპოლის შტოს 117-ე ვერსის ხიდიდან სოფლებამდე მარცამდე და ლორუტამდე ხაზის დაკავების უფლება. ამ ხაზის იქით მხარის თურქების ოკუპაციისგან დაცვა მოხერხდა და თურქების შეჭრისგან მისი დაფარვის მიზნით ის ქართველმა სამხედრო რაზმებმა დაიკავეს, რომელთა განლაგების პუნქტები იყო სოფლები ვორონცოვკა, ალექსანდროვკა,³⁴⁴ აიდარბეგი, მღართი, ქობერის გასაყარი, ქარინჯი და წათერი.³⁴⁵

ზემოთ მოყვანილ ციტატაში „მთელი რიგი სამხედრო მოქმედებების“ ქვეშ იგულისხმება თურქების ჯართან, რომელიც მოლაპარაკების მიუხედავად ყარაქლისის მხრიდან, ჩრდილოეთით, ტფილისის მიმართულებით შეტევას აგრძელებდა, ქართული და მათი მხარდამჭერი გერმანელი სამხედრო ნაწილების შეტაკებები, რასაც 1918 წლის ივნისში ჰქონდა ადგილი. ამ შეტაკებების შედეგად თურქები მდინარე კამენკაზე და წითელ ხიდთან შეაჩერეს.

³⁴¹ ახლანდელი ურასარი (სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ – კუბიშივეო) – დაარსეს რუსებმა (არა მალაკუნებმა) XIX საუკუნეში.

³⁴² ახლანდელი ამრაკიცი (სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ – კიროვი) – დაარსეს უკრაინელმა კაზაკებმა XIX საუკუნეში.

³⁴³ ახლანდელი პუშკინო.

³⁴⁴ სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ – მაქსიმ გორკი, 1939 წლიდან სოფელი ბოვამორი.

³⁴⁵ *Из истории армяно-грузинских взаимоотношений*, стр.12-13.

წითელ ხიდთან ბრძოლაში დაღუპული გერმანელი ჯარისკაცების დასაფლავება

უფრო მეტიც, ამ შეტაკებებმა მძაფრი, თუმცა ხანმოკლე კონფლიქტი გამოიწვიეს პირველ მსოფლიო ომში უკვე დასუსტებულ მოკავშირეებს – კაიზერის გერმანიასა და ოტომანთა იმპერიას შორის.³⁴⁶ დოკუმენტში მითითებული სადემარკაციო ხაზი კი საქართველოს ფაქტიური საზღვარი გახდა ბათუმის ხელშეკრულების ხელმოწერასა და 1918 წლის ბოლოს ოტომანთა იმპერიის კაპიტულაციას შორის. თანაც, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, საქართველოს 1918 წლის გვიან შემოდგომამდე სომხეთთან უშუალო საზღვარი არ ჰქონდა, რადგან სადემარკაციო ხაზის სამხრეთით თურქების მიერ კონტროლირებადი ტერიტორია მდებარეობდა.

თურქების ინტერვენცია აფხაზეთში

ოტომანთა იმპერიის მხრიდან საზავო ხელშეკრულების სხვა დარღვევა მოხდა 27 ივნისს, როცა თურქების მცირე საექსპედიციო კორპუსი პოლკოვნიკ ჯამალბეგ მარსანის (მარშანის) მეთაურობით

---

³⁴⁶ Kazemzadeh, p. 155;
Квиниатадзе, стр. 39-40.

გადმოსხდა მდინარე კოდორის შესართავთან სოფელ ცქურგილის ახლოს აფხაზეთში (უფრო ზუსტად, ქუთაისის გუბერნიის სოხუმის ოკრუგში). ამ სადესანტო ოპერაციის დასრულებისას კოდორის ქვემო წელი ოკუპირებული აღმოჩნდა 1000 ქვეითის რაოდენობის თურქების კადრის ჯარის მიერ ოთხჯერ მეტი რაოდენობის პოტენციური მემზობეების შეიარაღებისთვის საკმარისი იარაღისა და საბრძოლო მასალის ტვირთით.³⁴⁷ ეს ოპერაცია ჩატარდა გენერალ ვეჰიბ ფაშას (რომელიც იმ დროს ოსმალთა არმიის აღმოსავლეთ ჯგუფს სარდლობდა) ბრძანებით, რაც კონსტანტინოპოლიდან იყო სანქცირებული.³⁴⁸ აფხაზეთში ამ დესანტის შემოჭრის ფორმალური საბაზი იყო საბჭოს რამდენიმე წევრის (ალექსანდრე შერვაშიძის,³⁴⁹ ტატაშ მარშანას, მეჯიტ ბაღაფშის, ომარ ემუხვარისა და ზოგიერთი მსხვილი მიწათმფლობელი თურქოფილის) მხრიდან ოტომანთა სარდლობის მისამართზე შესული მრავალჯერადი თხოვნა.³⁵⁰ შემდეგი დღის ბოლოს თურქული დესანტის მცდელობა, დაეკავებინათ აფხაზეთის დედაქალაქი სოხუმი, ქართულმა გარნიზონმა მოიგერია.³⁵¹ შედეგად მარსანის დესანტის ნაწილმა კოდორის უბნის სიღრმეში დაიხია, იმ დროს კი მისი ძირითადი ძალები ზღვაში გავიდნენ და მთელი ივლისის განმავლობაში გადმოსხმის რამდენიმე მცდელობა ჰქონდათ პარტიზანული მოძრაობის გაშლის მცდელობით

---

³⁴⁷ Кадишев, стр. 68;

Кавказское слово, 5 октября 1918, Нр. 188.

³⁴⁸ F. Kress von Kressenstein, *Meine Mission im Kaukasus* (Berlin, 1943), ss. 18-19.

³⁴⁹ გენერალ გიორგი მაზნიაშვილის აზრით (გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი. გვ. 70) თავად ალექსანდრე შერვაშიძის მიმართვა თურქებისადმი პროვოცირებული იყო შეურაცხმყოფელი საქციელით მისი მისამართით ვალიკო ჯუღელის მხრიდან, რომლის განკარგულებაში 1918 წ. 9 მაისს თავადი თავისი რაზმით ბოლშევიკებთან ერთობლივად საბრძოლველად მოვიდა. ჯუღელმა განაცხადა, რომ „ქართულ დემოკრატიას არ ჭირდება აფხაზი ფეოდალები“, რის შემდეგაც შერვაშიძე თავის რაზმთან ერთად წავიდა. ეს თვით ჯუღელმა დაადასტურა თავის მოგონებებში (Джугели, Владимиръ. Тяжѣлый крѣсть: записки народогвардейца, Тифлисъ, 1920, с. 11)

³⁵⁰ *Грузия*, 7 сентября, 1918 г.

³⁵¹ Центральный гос. архив Абхазии, фонд И-39, оп.1, док.6, стр.7.

კოდორისა და სამურზაყანოს თემებში, სადაც სიმშვიდე იმავე წლის სექტემბრის შუა რიცხვებამდე დაირღვა.³⁵²

აქ სასურველია ზოგიერთი თანამედროვე მკვლევარის მიერ აღწერილი მოვლენების არაერთგვაროვანი ინტერპრეტაციის მოხსენიება. ასე, ზოგიერთ აფხაზ ისტორიკოსს (ბლაჟბა, ლაკობა) ზემოთ აღწერილი დესანტი წარმოუდგენიათ, როგორც „აფხაზთა ჯარის გადმოსხმა“ ან „მთიელთა რესპუბლიკის შეიარაღებული ძალების ოპერაცია“. ეს მიდგომა არასწორად წარმოიდგინება შემდეგ მიზეზთა ძალით:

- თვითადიარებული „მთიელთა მთავრობა“ თავს საქართველოს მოკავშირედ თვლიდა, სარგებლობდა მისი დახმარებითა და მხარდაჭერით. ეს აზრს უკარგავდა ნებისმიერ „მთიურ-ქართულ“ სამხედრო კონფრონტაციას.
- „მთის მთავრობას“ შავი ზღვის აუზში არ ჰყავდა და არც შეეძლო ჰყოლოდა შეიარაღებული ძალების არანაირი მსგავსება. პატარა რაზმები „მთიელთა რესპუბლიკის“ (არსებითად არავითარ რესპუბლიკას რომ არ წარმოადგენდა) დროშით მხოლოდ ჩეჩნეთისა და მთიანი დაღესტნის ნაწილში მოქმედებდნენ. ჩეჩნეთის დასავლეთით, ინგუშეთიდან დაწყებული, „მთიელთა მთავრობას“ არავინ არ ცნობდა.
- თუმცა ზოგიერთი მონაცემებით ცქურგილთან გადმოსხმული თურქული დესანტის პირადი შემადგენლობა ნაწილობრივ აფხაზი მუჰაჯირების³⁵³ შთამომავლებისგან იყო

³⁵² В. Джугели, *Тяжёлый крест* (Тифлис, 1920), стр. 65.

³⁵³ მუჰაჯირები [არაბ. – „გადასახლებულები“, არაბული სიტყვიდან „ჰიჯრა“ – „გადასახლება“. სანამ წინასწარმეტყველი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, მედინელ მუსლიმანებს „ანსარებს“ („დამხმარენი“) უწოდებდნენ, მექადან გადასახლებულებს – „მუჰაჯირებს“. რამდენიმე ხნის შემდეგ ეს ტერმინი ყველა გადასახლებულ მუსლიმანზე გავრცელდა (ნებისმიერი ქვეყნიდან)]. *მუჰაჯირობა* – მუსლიმანების მასობრივი გადასახლება მუსლიმანურ ქვეყანაში არამუსლიმანური ქვეყნიდან, სადაც მუსლიმანები უმცირესობაში არიან ან ასე მოხდა საომარი მოქმედების გამო (მაგ., მუსლიმანური ტერიტორიის ანექსია ქრისტიანული სახელმწიფოს მიერ) და არ სურთ რელიგიური უმცირესობის მდგომარეობას შეეგუონ. ოსმალეთის იმპერიაში კავკასიის მუსლიმანური მოსახლეობის გადასახლებამ განსაკუთრებით მასიური ხასიათი მიიღო

დაკომპლექტებული, თვითონ პოლკოვნიკი მარშანი კი თურქეთის აფხაზური დიასპორიდან იყო გამოსული (მისი წინაპრების გვარი მარშანია იყო), ეს ადამიანები ოტომანთა იმპერიის სამხედრო მოსამსახურენი იყვნენ, ატარებდნენ თურქულ ფორმას და არავითარი ოფიციალური დამოკიდებულება არ ჰქონდათ არც აფხაზეთთან, არც საერთოდ კავკასიასთან. შეიძლება დავუმატოთ, რომ პირველი მსოფლიო ომის დროს ოტომანთა იმპერიის ოფიცერთა კორპუსი დაკომპლექტებული იყო ათასობით ადამიანით, რომლებსაც ალბანური, ჩერქეზული, ბოსნიური და პომაკური³⁵⁴ წარმომობა ჰქონდათ, ბევრმა მათგანმა გენერლის წოდებაც მიიღო. მაგრამ ეს ნებას არ გვაძლევს, მათ ხელქვეით თურქულ ჯარს ალბანური, ჩერქეზული ან პომაკური ვუწოდოთ.

ოტომანთა სარდლობა ნამდვილად შეეცადა კოდორის დესანტის „პირად ინიციატივად“ წარმოდგენას. გოტჰარდ იემშეკს გამოკვლევების შედეგების თანახმად პოლკოვნიკმა მარშანმა პირადად ოტომანთა მე-3-ე არმიის სარდლის ესათ ფაშასგან მიიღო სოხუმის ოკრუგის დაკავების ბრძანება.³⁵⁵ ეს ოპერაცია უნდა ჩატარებულიყო დესანტისა და შეიარაღებული ადგილობრივი აფხაზი მცხოვრებლების, რომელთა პროთურქულ ორიენტაციაში თავადმა შერვაშიძემ თურქების სარდლობა დაარწმუნა, ძალებით. აქ კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს: მიუხედავად იმისა, რომ ოტომანთა იმპერიასა და საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას შორის 4 ივლისს ხელი მოეწერა ბათუმის საზავო ხელშეკრულებას, თურქებს უარი არ უთქვამთ შემდგომ ექსპანსიაზე, სარგებლობდნენ იმით, რომ ბათუმის ხელშეკრულების ტექსტში გარდა საქართველო-თურქეთის ახალი საზღვრისა, „შეკვეცილი“ საქართველოს არანაირი საზღვარი არ იყო აღნიშნული. ეს შავი ზღვიდან თურქეთის ექსპანსიის საშუალებას იძლეოდა. ამას გარდა თურქეთის სარდლობის ამოჩემებული მე-

---

კავკასიის ომის (1817-1864) უკანასკნელ წლებში და მის დამთავრების-თანავე 1865 წლიდან.

³⁵⁴ პომაკები – ყოფაში მიღებული მუსლიმან ბულგარელთა ძველი სახელწოდება, მიღებულია სამეცნიერო ლიტერატურაშიც.

³⁵⁵ G. Jäschke, “Der Turanismus der Jungtürken. Zur osmanischen Aussenpolitik im Weltkriege,” *Die Welt des Islams*, XXIII (bk 1-2, 1941), s.38.

თოდიკა იყო, სადემარკაციო ხაზის იქით მათი ჯარის წინწაწევა წარმოედგინათ, როგორც „ადგილობრივი ამბოხებული მუსლიმანების მოქმედება“ და თუმცა სოხუმის მიმართულემა ოტომანთა არმიის აღმოსავლეთის ჯგუფის სარდლობის თვალსაზრისით მეორეხარისხოვანი იყო (პრიორიტეტული იყო ბაქოს მიმართულემა), აფხაზეთის დაუფლების მცდელობა მათ მოიწონეს. მაგრამ აფხაზეთის რაიონის, რომელშიც მარსანის (მარშანის) რაზმები პარტიზანული ბრძოლის წარმართვას ცდილობდნენ, მოსახლეობამ თურქულ დესანტს მხარი არ დაუჭირა.

აფხაზეთში თურქების ინტერვენციის მთელი პერიოდის განმავლობაში გერმანელთა სარდლობამ მრავალჯერ გამოხატა აღშფოთებული პროტესტი ბრესტისა და ბათუმის ხელშეკრულებების შეუწყნარებელ დარღვევასთან დაკავშირებით. ამის საპასუხოდ ოფიციალური თურქეთი, სწორედ აფხაზეთში ინტერვენციის ერთ-ერთი მთავარი ინიციატორი ენვერ-ფაშა, რომელსაც იმ დროს სამხედრო მინისტრის პოსტი ეკავა, ცდილობდა, ცქურგილში დესანტი წარედგინა როგორც „აფხაზური“ ან „მთის“ კერძო ექსპედიცია.³⁵⁶

„სამუდამო საზღვრები არ არსებობენ“

თუ ამ თავში გადმოცემულ ყველა ფაქტს მხედველობაში მივიღებთ, ძნელია, არ დავეთანხმოთ ავალოვს, რომელიც ბათუმის ხელშეკრულების ხელმოწერის მომენტიდანვე მას დროებითად, საქართველოზე ძალით თავსმოხვეულად თვლიდა და ევროპაში საქართველოს რესპუბლიკის სრულუფლებიან წარმომადგენლად ყოფნის დროს ერთი წუთით არ წყვეტდა მისი გაუქმებისთვის ბრძოლას.³⁵⁷ ოტომანთა იმპერიის სამხედრო დამარცხებებმა და 1918 წლის 30 ოქტომბერს მისმა კაპიტულაციამ ხაზი გადაუსვეს თურქების სამხედრო ძალის ქვეშ დადებულ ბათუმის „ხელშეკრულებას ზავსა და მეგობრობაზე“.

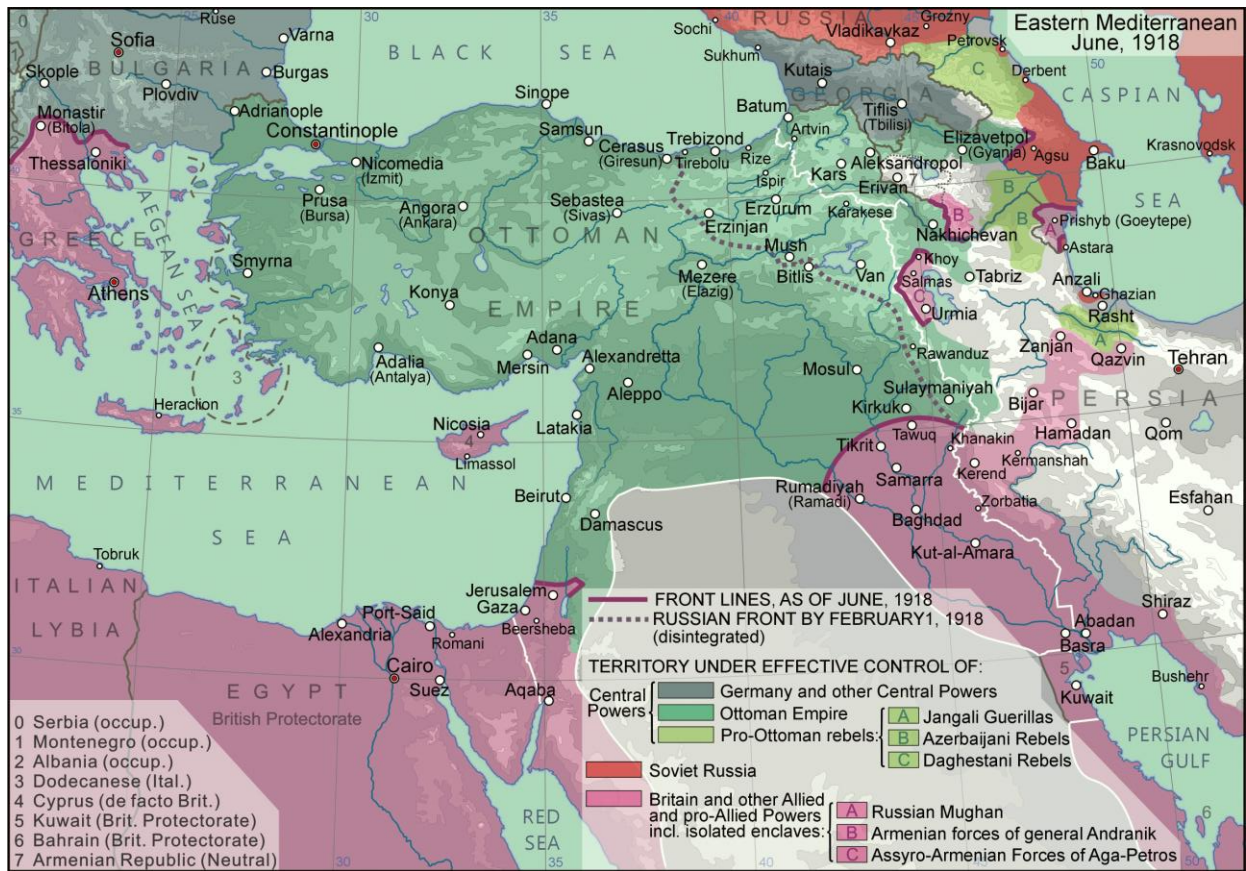
---

³⁵⁶ J. Pomiankowski, *Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches* (Wien, 1928), s. 373.

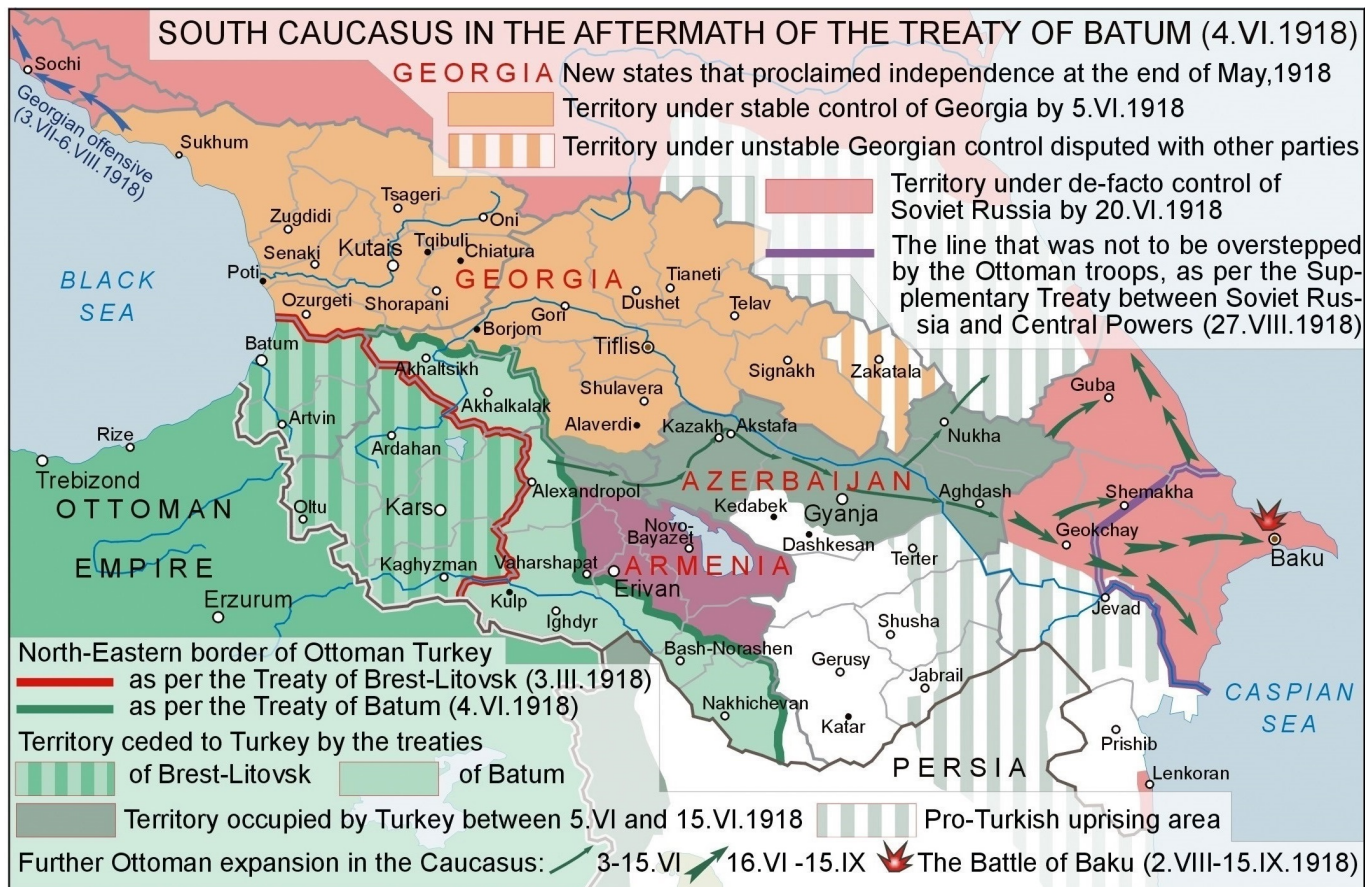
³⁵⁷ Авалов, стр. 96-100.

საქართველოს რესპუბლიკის პირველი მთავრობა
(1918 წ. ივნისი)

ხალილ-ბეი